

Hősök és áldozatok

Laskai Osváttól Révai Miklósig

– Könyvek az Universitas Kiadótól

■ FÁY ZOLTÁN

V iszonylag egyszerűbb dolga volt a tudományos könyvek iránt érdeklődő olvasónak a nem különösebben szép emlékeztető kommunizmusban, mint manapság, a kultúra finanszírozásának és ellenőrzésének központosítása miatt. Az Akadémiai Kiadó, monopolhelyzetben lévén, hatalmas infrastruktúrájával, számottevő költségvetési támogatással és képzett szerkesztőivel – ha lassan, nehézkesen és a kötelező ideológiai torzításokkal is, de – megbízható minőségben termelt. A rendszerváltás után sokan gondolták úgy – alighanem nagyon helyesen –, hogy itt az ideje lebontani a tudományos élet monolit szerkezetét. Már amennyire az ilyesmi lehetséges egyáltalán. A változások felhajtóereje nemcsak alternatív „Petőfi-kutatást”, tudományként megjelenő áltudományos nézeteket hozott, hanem számtalan irodalmi és irodalomtörténeti kiadói próbálkozás is született. E kiadók jelentős része ugyan nem bizonyult hosszú életűnek, és még a tizennyolc éven keresztül talpon maradt vállalkozások többsége (ha ugyan nem mindegyik) sem lehet biztos abban, hogy nem kell hamarosan lehúznia a rolót, az azonban már világosan látszik, melyik műhely hozott létre valódi értéket, vagyis melyik lenne nagy kár, ha a gazdasági hanyatlás és a támogatási rendszer alkalmatlansága miatt bezárni kényszerülne.

Nem kétséges, hogy az Universitas Könyvkiadó az egyik ilyen értéket létrehozó három éve alatt csaknem valamennyi kiadványával bizonyította ezt, s az sem véletlen, hogy az Akadémiai Kiadó legendás sorozatát, az Irodalomtudomány és kritikát vagy a Régi magyar költők tárázt az Universitas viszi tovább.

Historia Litteraria című sorozata saját kezdeményezés, a kiadó alapításával egy időben, 1995-ben indult. A sorozat eddig megjelent huszonhárom kötete megkerülhetetlen az irodalomtörténet adott területén. Utolsó kötete, *Bárczi Ildikó Ars compilandi* című monográfiája egy kodifikáltan sosem létezett mesterség szabályszerűségeit kutatja hatalmas apparátussal, a legmodernebb technika felhasználásának segítségével. Harminc-negyven évvel ezelőtt a kibernetika ismeretterjesztő irodalmának gyakori kérdése volt, hogy mire való a modern világ titokzatos és misztikus eszköze, a számítógép. Nem hiszem, hogy a kibernetika hőskorában bárki gondolt volna arra, hogy a számítógép előbb-utóbb a filológiának is nélkülözhetetlen segédközközévé válik. Márpedig Bárczi kötete fényes bizonyíték erre. A késő középkori prédikációs segédkönyvek forráshasználatának felderítésében, a compiláció, azaz egy mű más munkákból való összeállítása törvényszerűségeinek kimutatásában hagyományos cédulázással csak évszázados megfeszített munka árán lehetett volna eredményt elérni – a forrásanyag áttekinthetetlen gazdagsága miatt. A számítógépes szövegfeldolgozás lehetősége azonban évtizednyire kurtította ezt a munkát. Az „ars compilandi” szabályszerűségeit ugyanis nem fektették le olyan módon, ahogyan például a hermeneutikát kidolgozták, a válogatás módszere azonban nem véletlenszerű volt. Az is világos, hogy a középkori olvasáskultúra jelentős mértékben eltért a maitól. Például abban, hogy egy-egy középkori florilegium (szemelvények gyűjteménye) akár százal is több könyv tapasztalatát sűrítette egybe, és e körülmény a könyvek drágasága és a hozzáférés nehézsége miatt rendkívül lényeges. Ezek a művek a teológia, sőt olykor egyéb tudományterületek ismereteit tartalmazzák, még hozzá a gyakorlati felhasználás szempontjait szem előtt tartó betűrendes mutatóval ellátva. Legalábbis szerencsés esetben. *Laskai Osvát* Európa-szerte használt prédikációgyűjteménye, a *Biga salutis* azonban tabula alpha-

betica nélkül jelent meg, vélhetően nemcsak a kései kutatók munkáját nehezítve meg, hanem a kortárs felhasználókat is. Ez utóbbiakon persze már nem lehet segíteni, a mai kutatókon azonban igen. Fél évezreddel a hajdani prédikációk megjelenése után most elkészült e pótlás, amelynek elemzése és más mutatókkal való egybevetése nem kevés meglepetést tartogat.

Kecskeméti Gábornak a XVI–XVII. századi hazai retorikai hagyományt vizsgáló kötete, „A böcsültre kihaladott ékes és mesterséges szöllás, írás”, amely az Irodalomtudomány és kritika sorozatban jelent meg 2007-ben, tulajdonképpen ott folytatja a vizsgáldást, ahol Bárczi Ildikó monográfiája abbahagyta. Mégis mintha két, alig-alig összeilleszthető világgal találkozna az olvasó. Ennek a divergenciának számtalan oka van: az első és legfontosabb az a paradigmaváltás, amely a nagy kulturális-vallási változások következményeként, de legalábbis ezekkel kölcsönhatásban (Magyarországon megspékelve még a történelmi vi-

a humanizmus hatásaként a népnyelvek és a nemzeti irodalmak megerősödéséhez, illetve a szükséges grammatikák és egyéb teoretikus művek megszületéséhez vezetett. Akár szimbolikusnak is tekinthetjük azt az irodalmi hagyományt, amely szerint az első latin–magyar nyelvtan megalkotója éppen *Janus Pannonius* volt. Maga a mű ugyan elveszett vagy lappang, de Bartók István meggyőző érvelése alapján e grammatika megléte nagyon is valószínűnek tűnik. *Sylvester Grammatica* Hungarolatinájának azonban vannak jól kimutatható forrásai vagy mintái is, amelyekkel a szerző krakkói és wittenbergi egyetemi évei alatt ismerkedhetett meg, ahogyan itt találkozhatott azokkal az eszményekkel is, amelyek anyanyelve felé fordították az érdeklődését. Bartók István monográfiája nemcsak a vulgáris nyelvek felértékelődésének európai folyamatát ábrázolja nagy pontossággal az antik nyelvtanok új kiadásaitól kezdve ezeknek a nemzeti grammatikákra gyakorolt hatásáig, hanem mellékletben közli magát a – ma már kissé nehezen hozzáférhető – *Grammatica Hungarolatiná* is. S hogy miért fontos mindez? Elsősorban természetesen a maga okán: kevesen tettek annyit a nemzeti nyelv és kultúra ébredéséért-ébresztéséért, mint a nyomdaalapító, bibliafordító, reformátor Sylvester János.

Bartók István könyvének negyedik fejezetében foglalkozik Sylvester irodalmi örökségével, amely közvetett és közvetlen módon *Bornemiszdára*, *Balassira* és *Rimayra* is hatott, azokra a szerzőkre, akikre a 2004 májusában Sárospatakon rendezett A szerelem költői című konferencia előadói emlékeztek. A Balassi halálának ötödfélszázadik, *Gyöngyösi István* halálának háromszázadik évfordulója alkalmából szervezett tanácskozás tanulmányait *Szentmártoni Szabó Géza* szerkesztette köteté, és az Universitas Kiadó jelentette meg 2007-ben. Az antik eredetű szerelemkultusz humanista újraértelmezése és barokk kori továbbélése persze csak kerete vagy apropója a konferencia előadásainak.

ként nagyon fontos protestáns–katolikus kérdéskörnél. De Balassival legalább foglalkozott az irodalomtörténet, sokféle formában és folyamatosan. Ugyanez nem mondható el minden időben Gyöngyösi Istvánról – őt *Arany János* nevezte 1863-ban „a szerelem költőjének”, Balassit pedig *Klaniczay Tibor*. Gyöngyösi alakja az ötvenes–hatvanas évek ideológiai megfontolásainak következtében jócskán háttérbe szorult, gyakorlatilag kiesett az irodalmi kánonból. Minden kor újraértelmezi, bővíti és/vagy szűkíti irodalmi kánonját, azonban a tapasztalat azt mutatja, hogy a kívül rekedteket rendkívül nehéz, olykor reménytelen be- vagy visszaemlíteni. Az irodalmi kánonok alakulásának már tekintélyes szakirodalma és elmélete is van, amelyet *Jankovics József* Az új életre hozott Gyöngyösi István című tanulmányában bőségesen idéz és hasznosít is. Talán maga a reflexió is segíthet Gyöngyösi reális helyének megtalálásában. Ez pedig – Sylvesterhez hasonlóan – messze a magának korán túlmutató problémára. *Vogel Zsuzsa* Udvari ember című tanulmányában a XVIII. század irodalmának perspektívájából, *Faludi Ferenc* látószögéből tekint vissza Gyöngyösi Istvánra. Ez az összevetés több szempontból is tanulságos. Gyöngyösi recepciójának fénykora épp a XVIII. század dereka volt, kézenfekvő tehát kapcsolatot keresni vagy legalábbis összehasonlítani a rendelkezésre álló szövegeket. De a viselkedéskultúra folyamatossága és változásai szintén alapot nyújtanak a Gyöngyösi és Faludi közötti kapcsolatkereséshez vagy összehasonlításához.

És ha már a XVIII. századig kalandoztunk a késő középkori kompilációs technikáktól, érdemes megemlíteni a fiatal kutató, *Thimár Attila* Hős és áldozat – Révai Miklós és a klasszikus századforduló irodalomtörténete című kötetét. Révai pályája ugyan már átvezet a XIX. századba, s az élet bonyolultsága a vizsgálódás számára, ha lehet, még nehezebb feltételeket támasztott a korábban említett példákhoz képest, ám Thimár nagy biztonsággal mutatta be a korszak szellemi közegének jelentősebb pontjait. Emellett bátran szakított a korábbi filológiai hagyományval, az életrajzi alapú megközelítéssel, és több különböző, részben új szempontból vizsgálta a századforduló jellegzetes alakját, akinek nemcsak gazdag költészetet köszönhetünk, hanem az egyik korai akadémiai tervet s helyesírásunk etimológus elvét is. Nem Révai-életrajzot kapunk tehát, még csak nem is életrajzon alapuló irodalomtörténeti méltatást, hanem olyan pályaképet, amelyik a korszak társadalom- és irodalom-
nak gazdag hozadéka tagadhatatlan, azt azonban érdemes megemlíteni, hogy a lassacskán metodikai lomtárba kerülő életrajzi alapú megközelítésnek a vizsgálatok lehetséges eredményein (és alkalmasint tévedésein) kívül fontos didaktikai szerepe is lehet.

(Bárczi Ildikó: *Ars compilandi*. A késő középkori prédikációs segédkönyvek forráshasználatára. Universitas Könyvkiadó, Budapest, 2007. Ára: 2835 forint. Kecskeméti Gábor: „A böcsültre kihaladott ékes és mesterséges szöllás, írás.” A magyarországi retorikai hagyomány a 16–17. század fordulóján. Universitas Könyvkiadó, Budapest, 2007. Ára: 3990 forint. Bartók István: „Nem egyéb, hanem magyar poézis”. Sylvester János nyelv- és irodalomszemlélete európai és magyar összefüggésekben. Universitas Könyvkiadó, Budapest, 2007. Ára: 2835 forint. A szerelem költői. Konferencia Balassi Bálint születésének ötödfélszázadik, Gyöngyösi István halálának háromszázadik évfordulóján. Szerk.: Szentmártoni Szabó Géza. Universitas Könyvkiadó, Budapest, 2007. Thimár Attila: *Hős és áldozat*. Révai Miklós és a klasszikus századforduló irodalomtörténete. Universitas Könyvkiadó, Budapest, 2007. Ára: 2100 forint)



szontagságokkal). A másik nem elhanyagolható szempont, hogy vizsgálódásuk tárgya sem egészen azonos, és az időbeli illeszkedés sem tökéletes. De főként a szemléletmód eltérő. Kecskeméti Gábor akadémiai doktori értekezése retorika- és homiletikaelméleti kézikönyveket vizsgál a retorikatanítás figyelembevételével. Ez a terület pedig sokkal inkább az antik kultúrára támaszkodó humanista gyakorlattal és a protestantizmus különböző szellemi áramlataival hozható összefüggésbe, mint mondjuk a késő középkori florilegiumok használati módjával. Nem volt „tabula rasa”, de a világ alaposan megváltozott. Legalábbis részben, mert a XVI–XVII. század elsősorban katolikus prédikációs gyakorlatát vizsgálva azért nem úgy tűnik, mintha ez az éles váltás mindenre kiterjedt volna. A két kutatás között azonban a számtalan eltérés mellett mégiscsak van néhány alapvető hasonlóság. A legáltalánosabb ezek közül, hogy mindkettő egy hajdan létező keret-szabályszerűség rekonstruálásával tesz kísérletet a végeredmény megértésére.

Bartók István „Nem egyéb, hanem magyar poézis” – Sylvester János nyelv- és irodalomszemlélete európai és magyar összefüggésekben című, az Irodalomtudomány és kritika társsorozataként kiadott Klasszikusok sorozatban megjelent monográfiája is kritikátörténeti vállalkozás; a háttér felrajzolásához itt is alapos és rendkívül szerteágazó figyelemre, kiterjedt apparátusra volt szükség. A szintén akadémiai doktori értekezésént született monográfia részletezi azt a szemléletváltást, amely a késő középkor nemzeti nyelvekre vonatkozó ítéletével szemben

Köszeghy Péter például rendkívül kézenfekvő, de mind ez ideig nem kellő mélységben vizsgált aspektusát taglalta Balassi Bálint költészetének Balassi és a teológia címmel. Bár Balassi költészetének hagyományos hármas felosztása vitézi, szerelmes és istenes énekekre – amely ugyan némiképp erőszakot tesz a költői mű egészén, és ezért e distinkciót egyre gyakrabban bírálják is – természetes módon kínálta volna a költő teológiai gondolatainak, nézeteinek, kölcsönhatásainak alaposabb megvizsgálását, a szakirodalom mintha kissé leragadt volna az egyéb-